

Galerie kurátů holických. Příběh tří portrétů z farních sbírek

Radek Martinek

Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta / Biskupství královéhradecké

KLÍČOVÁ SLOVA

portrétní galerie – portrét – olejomalba – restaurování – Holice – církevní dějiny 18.–19. století – farář – církev – kněžství

KEY WORDS

portrait gallery – portrait – oil painting – restoration – Holice – church history of the 18th and 19th centuries – parish priest – church – priesthood

GALLERY OF THE CURATES OF HOLICE. A STORY OF THREE PORTRAITS FROM THE PARISH COLLECTIONS

The three interesting portraits of priests have been preserved in the collection of the parish authority in the town of Holice. Two of them date to the 18th century, while the third was made not long before the middle of the 19th century. They were even on display at the Czechoslovak Ethnographic Exhibition in Prague (1895). Thanks to the restoration interventions in 2017 and 2018, it was possible to identify the priests. The oldest painting depicts Father Václav František Tichý (†1753), builder of the church and parish house in Holice. The other two are portraits of Father Daniel Johan Alexius de Lowczicz (†1794) and Father Karel Štěpánek (†1850). In the Czech lands, portraits of priests started to appear at the end of the 17th century. They are interesting documents of local histories that were culturally very much shaped by priests administering this or that parish. During the restoration process, the portrait of Father Tichý was enlarged to the original size. Alexius de Lowczicz is captured reading the oldest periodical Prager Post-Zeitung (!), while a critical epigram was inscribed in tiny letters into the face of Father Štěpánek by the painter in 1849.

Ve sbírkách farního úřadu v Holicích se do dnešních dnů dochovaly tři kněžské portréty. Dva pochází z 18. století, ten třetí vznikl až krátce před polovinou 19. století. Zdá se, že jde ovšem jen o část z původně většího souboru. Některé z nich byly dokonce vystaveny v „církevním oddělení“ Národopisné výstavy československé v Praze konané v roce 1895.^[1] Je to překvapivé, protože žádné jiné kněžské portréty tu ve stovkách dalších církevních starožitností vystaveny nebyly, a to ani podobizny významných kněžských buditelů z dob národního obrození (!). V letech 2017–2018 byly portréty restaurovány. Ze sotva zřetelných tmavých pláten znovu vystoupili do popředí viri *illustri* – zajímavé kněžské osobnosti regionálních dějin: P. Václav František Tichý (1686–1753), stavitel holického kostela a fary, P. Daniel Johan Alexius de Lowczicz (1706–1794), horlivý a neúnavný pastýř v nelehkých časech, a P. Karel Štěpánek (1781–1850), okresní školdozorce.^[2] Zároveň s nimi se objevily některé až překvapivé skutečnosti s nemalou výpovědní hodnotou doplňující jinak sporé znalosti dějin regionu Pardubicka těchto let.

Neznámý fenomén portrétních farářských galerií

Důležitým nositelem lokálních dějin s hlubokou kontinuitou s minulostí byl vždy (farní) chrám, který spolu s farou tvořil „posvátný okrsek“ a byl tak i skutečným „srdcem“ každého města, každé obce. V jeho historické výpovědi mu mohlo konkurovat snad jedině panské sídlo. Duchovní i kulturní tvář takového místa však nemalou mírou utvářela právě osoba kněze, přestože on sám byl na rozdíl od aristokratů či patronů spíše člověkem v pozadí. Od 16. století se i v církevním prostředí začínají objevovat portréty významných soudobých autorit, aby z nich následně vznikly celé portrétní galerie.^[3] V našem domácím prostředí se s nimi setkáváme ve větší míře až po skončení třicetileté války. Nejprve přirozeně v prostředí společensky významných církevních institucí, hlavně klášterů^[4], kapitul a významných děkanství^[5] a po duchovní i hospodářské konsolidaci náboženských poměrů v zemi koncem 17. století i v menších náboženských centrech.^[6] Tento fenomén je dnes ještě stále na okraji badatelského zájmu, přestože život duchovních, obvykle zkoumaných na podkladech archivního studia, dnes už mnohem častěji pomáhá dotvářet obraz církve v časech konfesionalizace.

Na základě stávajících terénních průzkumů se zdá, že přítomnost portrétních galerií duchovních byla ve farních budovách poměrně častá, přestože většina dochovaného fondu vznikala až od konce 1. třetiny 19. století. Přítomnost starších podobizen ve farních fondcích neukazuje vždy jen k prestiži místa, jak by se mohlo na první pohled zdát, ale často i k osobním ambicím zobrazených duchovních, kteří obvykle silou své osobnosti v oblasti pastorační i kulturní dokázali dodat patřičný věhlas i relativně malé obci. Nejstarší kněžské portréty vznikaly obvykle v anonymním prostředí lokálních, řemeslně orientovaných malířských dílnách. Signovány jsou jen minimálně, ale přesto mezi nimi můžeme objevit i kvalitní díla, u kterých je možná i konkrétnější autorská atribuce.^[7] Dochované portréty ze 17.–19. století jsou zajímavými doklady i po stránce ikonografické. Analýza zdánlivě obvyklých oděvních schémat

1 | K vystavení bylo přijato celkem 12 předmětů, šlo vesměs o rukopisy a staré tisky. Kromě zmiňovaných byl přijat i portrét („malovaný, pod sklem“) holického rodáka P. Josefa Dudycha (1819–1881), viz Praha, Archiv Národního muzea, fond Eduard Šittler, karton 10, č. 491: *Seznam předmětů přijatých na NVČ 1895*, č. 633–637 a 790–796. Zmiňovaných kněžských portrétů („Podobizna kněze, olejomalba v rámu“) se týká poř. č. 634–637 (respektive 504/97, 504/98, 504/99, 504/100).

2 | K základním údajům o farářích působících v Holicích viz Josef Nechvíle, *Holice a přifařené osady*, Pardubice 1882, s. 20; dále František Karel Rosůlek, *Pardubicko – Holíčsko – Přeloučsko*, Pardubice 1903–1926, sv. II, s. 183–185; „Reinfolge des Hoch[würdige] H. H. Beneficianten dess Holitzer Pfarrbezirks“ v Pamětní knize farnosti Holice – *Memorabilien-Buch des Pfarrbeneficiums zu Holic. Anfangend vom Jänner 1836* (uložena na farním úřadu v Holicích), fol. 241–256.

3 | K tématu obecně např. Zuzana Macurová, *Katolický klérus*, in: Zuzana Macurová – Lenka Stolarová – Vít Vlnas (edd.), *Tváří v tvář. Barokní portrét v zemích Koruny české*, Brno 2017, s. 153–164.

4 | Jeden z největších portrétních souborů opatů vznikl např. pro břevnovsko-broumovský klášter. Byl kontinuálně dotvářen a opakovaně kopírovaný (pro oba kláštery a portréty významných opatů i pro rezidence podléhající klášteru), viz Pavel Preiss, *Barokní malířství v Břevnově*, in: *Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově*, Praha 1993, s. 150–179; zajímavý soubor vlastní např. i klášter v Želivi, viz Daniela Vokolková, *Portrétní galerie želivských opatů: Barokní obraz dějin kláštera*. Věnováno památce opata Víta Tajovského zesnulého 11. 12. 1999 v jubilejním roce 850. výročí příchodu premonstrátů do Želiva, *Zprávy památkové péče* 60, 2000, s. 71–77.

5 | Viz např. podrobná studie: Vladimír Přibyl, *Portrétní galerie duchovních na Slánsku*, in: *Posel z Budeč. Almanach poutníků na staroslavnu Budeč* 17, 2000, s. 44–54.

6 | Např. Vladimír Maňas, *K portrétům ostravských farářů 19. století*, *Vlastivědný věstník moravský* 67, 2015, č. 2, s. 180–182.

7 | Např. Petr Arijčuk, *K zakázkám Johanna Wenzela Bergla pro rodný Dvůr Králové nad Labem*, *Opuscula historiae artium* 62, 2013, č. 2, s. 168–179.

(sutana, kolár) a dalších detailů (knihy, předměty osobní zbožnosti aj.) však obvykle vypovídá i o duchovní formaci zobrazeného kněze, o prožívání vlastního kněžství a jeho spirituálních důrazech a snaze zapůsobit na nastupující generace, především z vlastních kněžských kruhů.¹⁸¹

Galerie holických plebánů

Soubor portrétů holických duchovních správců nebyl zřejmě nikdy příliš početný. Z archivních zmínek se zdá, že soubor tvořily čtyři větší podobizny (o přibližné velikosti 100 × 80 cm)¹⁹¹ a jedna menší (66 × 49 cm). Odbornou veřejnost na ně poprvé upozornil P. Josef Podhájský (1838–1906), jenž byl v letech 1894–1901 holickým duchovním správcem. Už od roku 1893 totiž probíhal v Čechách a na Moravě intenzivní terénní průzkum v souvislosti s přípravou expozice církevních starožitností k chystané Národopisné výstavě československé, jež se měla uskutečnit v Praze od poloviny května roku 1895. „*Slavné komisi pro snesení památek církevních v Praze! Přítomné dovoluje si v úctě podepsaný beneficiát pro výstavu národopisnou následující předměty co v majetku fary Holické propůjčiti*“, psal farář Podhájský jednomu z organizátorů církevní expozice P. Eduardu Šittlerovi (1864–1932) a pokračoval: „1. *Mísa cínová a pozlacená, klíče pro akt instalační užívané; 2. Čtyři olejové obrazy curátů Holických; 3. Summarium patentum dicersarum ab anno 1780; 4. Josephinische Gesetze von Jahre 1780* [...]“¹⁹⁰

Portréty byly, jak již bylo zmíněno, skutečně vystaveny. Ne však všechny, nýbrž jen tři barokní (tj. větší) a nejmladší portrét P. Karla Štěpánka z roku 1849. Zřejmě jeden z těch větších už nebylo možno kvůli špatnému stavu vystavit.¹⁹¹ Zajímavé je, že tehdejší farář Podhájský neměl povědomost o jménech zobrazených farářů, a to ani u P. Štěpánka. Všechny obrazy tak byly vystaveny anonymně.¹⁹² Soubor portrétů byl zřejmě v úplnosti ještě v roce 1925, kdy ho zaznamenal profesor pardubické reálky Václav Karel Vendl (1892–1957)¹⁹³, který se jako žák předního historika umění Karla Chytila (1857–1934) věnoval po celý život pořizování umělecko-topografické literatury a pokusil se o sepsání dalšího dílu pro řadu *Soupisů památek uměleckých a historických mapující politické okresy Holice – Pardubice – Přelouč*.¹⁹⁴

Dnes si již můžeme jen domýšlet, kteří faráři byli na dvojici nezvěstných portrétů.¹⁹⁵ Pravděpodobně šlo o kněze, kteří působili v Holicích delší dobu, jako např. přeloučský rodák Václav Prokop Reinwetter z Rainfeldu (†1712), mezi lidmi oblíbený David Benedikt Štěpánský z Ehrenbergu (†1716), pochovaný ještě ve starém kostele před pozdějším oltářem sv. Jana Nepomuckého, nebo Ondřej Mikuláš Kubín (†1812). Na poměrně rozsáhlém pardubickém komorním panství se dodnes nedochovalo žádné další kněžské portréty ze 17. nebo 18. století, a to ani u mnohem významnějších far a děkanství, jakými byly ve své době Mikulovice, Pardubice, Přelouč či blízké Sezemice nebo Dašice. Jediný doložitelný portrét byl uchovávan na faře v Lázních Bohdaneč – šlo o podobiznu P. Ignáce Xavera Ročka (1725–1791) s plány kostela a fary, které během jeho působení vznikly. Obraz sám však farnost postrádá zřejmě už od roku 2000.

8 | K analýze oděvních detailů a jejich interpretaci viz autorova studie: Radek Martinek, *Portrétní galerie duchovních jako historický a ikonografický pramen k poznání kněžské disciplíny po Tridentském koncilu. Poznámky ke kněžským portrétům z diecézních sbírek*, in: Petr Polehla (ed.), *350 let královéhradecké diecéze*, Červený Kostelec 2015, s. 107–130.

9 | Rozměry čtyř (barokních) portrétů uvádí V. K. Vendl v rukopise k nedokončenému soupisu památek holického okresu: „[Holice, fara:] Jsou tu ještě čtyři portréty farářů z 1. poloviny XVIII. st. vysoké 1 m, široké 0,80 m“, viz Jana Marešová (ed.), Václav Karel Vendl: *Edice nedokončeného soupisu uměleckých památek politického okresu pardubicko-holicko-přeloučského* (Fontes historiae artium XIII), Praha 2007, s. 60.

10 | Dopis z 16. 3. 1895, viz Praha, Archiv Národního muzea, fond Eduard Šittler, karton 10, č. 489, *Korespondence k přípravě výstavy, Holice* (nefoliováno).

11 | Všechny tři dochované kněžské portréty jsou na rámech označeny původními nálepkami z Národopisné výstavy československé (P. Tichý: 504/99, 4/636; P. Alexius: 504/100, 4/637; P. Štěpánek: 504/97, 4/634).

12 | Do korespondence s organizátorem Šittlerem vstoupila také místní učitelská jednota „Budeč“, když upozornila listem ještě na jiné zajímavé předměty církevního rázu: „*Sbíráte-li obrazy zasloužilých kněží, tož poznamenáváme, že městská radnice chová portréty velké: 1) P. Josefa Dudycha [(1819–1881), pozn. aut.], spisovatele, kněze na odpočinku v Praze a jiné po něm rukopisy a památky; 2) opata v Lilienfeldu Bečičky [Ambros Beziczka (1780–1861), opatem 1825–1861, pozn. aut.] a pohár, z něhož po nastolení pil. Oba zasloužili mužové jsou rodáci holičtí.*“ z dopisu učitelské jednoty Budeč komitétu církevního oddělení NVČ, viz Praha, Archiv Národního muzea, fond Eduard Šittler, karton 10, č. 489, *Korespondence k přípravě výstavy, Holice* (nefoliováno).

13 | Pavel Šopák, Václav Karel Vendl jako historik umění, *Časopis Slezského zemského muzea Série B – vědy historické*, 2001, čís. 2, s. 184–192.

14 | Viz Marešová (pozn. 9).

15 | Nelze vyloučit, že portréty byly společně s jinými památnými starožitnostmi ve vlastnictví města vystaveny v její pamětní síni (zmínky o ní jsou i v korespondenci místní učitelské jednoty s E. Šittlerem, viz pozn. 10). Radnice v Holicích však vyhořela po zásahu německých letounů při náletu na Holice v květnu 1945.

Portrét stavitele – P. Václav František Tichý

Václav František Tichý (1686–1753) působil jako holický farář 37 let a 5 měsíců (jak výslovně podotýká farní kronika. O jeho životě před příchodem do Holic nemáme zatím žádné zprávy.¹⁶¹ Zřejmě v těchto letech kaplanoval v některé z okolních farností pardubického komorního panství. Za jeho působení zažíval farní obvod relativně pokojné časy. Jako odchovanec pražského arcibiskupského semináře byl nový holický farář Tichý velkým ctitelem Jana Nepomuckého, mučedníka zpovědního tajemství, dávaného kněžskému dorostu za vzor. V Holicích šířili úctu k němu už jeho předchůdci, ale teprve po roce 1721, kdy byl prohlášen za blahoslaveného, mohl být v kostele zřízen k jeho poctě oltář. S mladickým elánem začal nový farář působit mezi vlažnými katolíky, což kvitovali s povděkem představitelé města i komorního panství.¹⁷¹ S řadou osadníků však vedl majetkové spory, protože užívali farních pozemků, ale platili jen minimální nájem. Podporoval rovněž činnost růžencového bratrstva, pro které vymohl v Římě odpustkový dekret. Ten je – shodou okolností – datován 12. března 1729, tedy pouhých šest dní před oficiálním svatořečením Jana Nepomuckého.¹⁸¹ Toto papežské vyznamenání holickému kostelu stvrzené pražskou arcibiskupskou konzistoří uspíšilo snahu místního faráře i představených města postavit přeci jen nový reprezentativní kostel, jenž by více odpovídal ambicím bohatnoucího městečka, než donekonečna opravovat kostel starý. V roce 1738 byla dokončena hrubá stavba kostela a následující rok se dokončovala střecha. Problém byl především s věží, kterou hned po dokončení v roce 1739 poničil vítr tak, že se zřítily krovy, a proto musela být znovu opravena. Stavbu kostela završil farář v roce 1743 darováním zvonu zasvěceného sv. Janu Nepomuckému.

Portrét faráře Václava Františka Tichého je dnes nejstarším z dochovaných obrazů holické farní galerie. Zřejmě v polovině 19. století byl obraz částečně přemalován a po stranách zmenšen tak, aby formátově odpovídal dalším portrétům, především podobizně P. Alexia. Na rubu plátna byl při restaurování dokumentován nápis: „Anno d.[omini] 1722 die 13 Maji“ a pětice písmen: „W. J. F. D. H (?)“, jež můžeme číst jako „W.[enzel] J.[ohann/oseph] F.[ranz] D.[ecanus] H.[olicensis]“ (tj. Václav Jan František, děkan holický). Holickému faráři bylo v době vzniku obrazu 36 let.

Po restituci původního obrazového formátu vynikne téměř tříčtvrtěční postava kněze, jenž byl v době vzniku na vrcholu svých sil. Je přirozeně oblečen v dlouhém soukenném taláru (sutaně). Rukávy doplňují ještě rozepnuté *synodálie* (zkrácené parukávy), překvapivě v nestejně délce (sic!), jež na původní ztemnělé malbě vytvářely dojem klasické kněžské peleríny (tzv. *expositoria*). U krku je vidět jednoduchý límeček římského (jezuitského) typu, na rukou má krátké manžety z plizovaného plátna. V pravé ruce drží kříž, v levé knihu. Malíř zachytil sebevědomého muže s bujnou kšticí a krátkým vousem, dle výrazu ve tváři možná trochu tvrdého a nekompromisního. Díky současnému systematickému zkoumání byl v děkanské knihovně v Rokycanech nalezen konvolut knih, které mu v době holického působení patřily.¹⁹¹ Z nich můžeme soudit i na poměrně široké kulturní a teologické povědomí tohoto venkovského kněze.

16 | *Catalogus universi cleri Archi-Dioecesis Pragensis pro Anno MDCCCL*, Pragae 1751, s. 43. V Holicích působil jako kaplan zřejmě jeho synovec Jan (Joannes) Tichý (ibidem).

17 | Nechvíle (pozn. 2), s. 19–20; dále Rosůlek (pozn. 2), s. 185; Holice, *Memorabilien-Buch* (pozn. 2), fol. 244–245.

18 | Pardubice, Státní okresní archiv Pardubice, Fond Farní úřad Holice, karton 1, sign. I/1-2.

19 | Jan Uhlíř, *Dějiny a katalog historického fondu děkanské knihovny v Rokycanech* (nepublikovaná bakalářská práce), Katedra historie FF UPOL, Olomouc 2019, sv. II. (katalogová část), s. 108, 187–188, 191, 221, 279, 286, 295 a 312.

Obr. 1–2 Portrét Václava Františka Tichého (1686–1753), osobního děkana a faráře v Holicích v letech 1716–1753, olej na plátně, 1722. – Holice, Římskokatolická farnost. (1) Stav před restaurováním. Foto: R. Martinek, 2016; (2) Stav po restaurování. Foto: V. Krajíček (2018)

Nelze vyloučit, že to byl on, kdo hlavnímu oltáři kostela zasvěcenému sv. Martinovi vtiskl specifickou ikonografickou koncepci.²⁰ Farář Václav Tichý byl v závěru svého života respektovanou postavou. Stal se dokonce okrskovým vikářem pro pardubické panství (*vicarius foraneus*) a Holice tak byly sídlem vikariátního úřadu, kterému podléhali všichni okolní faráři.

Portrét restaurovali v Litomyšli v letech 2017–2018 Vojtěch Krajíček a Monika Lacinová Bělohávková pod odborným dohledem Jiřího Láta-la. Obraz byl očištěn a zrentgenován. Na rentgenovém snímku byly zjištěny rozsáhlé přemalby z doby, kdy byla malba výrazně zkrácena a založena po stranách. Bylo rozhodnuto malbu nažehlit na nové plátno, ale hlavně restituovat původní rozměr (o čemž vypovídal naznačený ovál) a doplnit část fragmentárně zachovaného kříže v pravé ruce duchovního.

Portrét pastýře – P. Daniel Johann Alexius de Lowczicz

Přestože druhý z holických kněžských portrétů není datován, můžeme podle způsobu oblečení soudit, že jde o Daniela Johanna z erbovní měšťanské rodiny Alexiů z Lowczicz (1706–1794).²¹ Původně podebradský rodák obdařený erbovním přídomkem (*Edler von Lowczicz*) byl v roce 1730 krátce po dosažení kanonického věku vysvěcen na kněze. Zřejmě i jeho bratr (či synovec) Josef Alexius de Lowczicz byl knězem, působil ale na opačné straně Čech, a to v Dyšíně v plzeňském kraji.²² Celých 8 let kaplanoval v Chrudimi, jako farář pak už působil pouze na pardubickém komorním panství. Nejprve byl farářem v Kladrubech nad Labem (1738–1746), Vysokém Chvojně (1746–1747) a Přelouči (1747–1753) a následně téměř 41 let až do své smrti v Holicích (1753–1793). Na rozdíl od svého předchůdce nepodnikl žádný velký stavební podnik. Kostel a fara byly už hotovy, v interiéru kostela však pokračovaly práce na hlavním a na bočních oltářích. Vzhledem k nárůstu obyvatelstva zaměstnávala kněze hlavně pastorece mezi lidmi, katecheze a udělování čtených svátostí, a to v značně nelehkých časech. Holice a okolní vesnice totiž nebyly ušetřeny důsledků dílčích válečných potyček, které opakovaně procházely krajem nejprve v rámci války o rakouské dědictví (1740–1741), ale hlavně během tzv. sedmileté války (1756–1763). V roce 1758 procházející pruská vojska zapálila blízkou vesnici Ostřetín i s dřevěným kostelem, řada dřevěných domů lehla popelem i v Holicích, většina domů – včetně fary – byla vyrabována.²³ Za pruských válek pobývalo pruské vojsko v Holicích, což stálo nemalé peníze. V roce 1758 bylo město dokonce částečně vypáleno pruskými vojsky vracejícími se od Olomouce.²⁴

Kněz je na portrétu zobrazen v polopostavě s pohledem směřujícím k divákovi. Je oblečen do širokého kněžského soukenného taláru s řádkou knoflíčků uprostřed, k rukávům jsou zřejmě připojeny synodálie. Jednoduchý bílý límec spodní kněžské košile odpovídá svou podobou kolárovým límcům obvyklým ve střední Evropě přibližně od 20. let 18. století a je variantou kněžských límců italského reformovaného duchovenstva z konce 16. století, někdy proto nazývaný „à romana“, tj. podle římských způsobů. Přestože nemáme zatím zprávy o místě jeho kněžské formace, zdá se, že prošel důkladnou přípravou ve školách spravovaných jezuit-

²⁰ | Hlavní oltář holického kostela sv. Martina zhotovil chrudimský sochař Ignác Rohrbach (1691–1747) a hlavně jeho dílna zřejmě ve 40.–60. letech 18. století. Zajímavým způsobem vychází ze známého světceva životopisu od Sulpicia Severa (asi 353–425) *Vita Sancti Martini*. Kromě rozměrného obrazu (zřejmě) od Josefa Kramolína (1730–1802), kde je světec zobrazen v pokročilém věku s tradičními atributy biskupské služby (pontifikáliemi), však odkazuje k tourskému světcovi jen drobné vyobrazení v zadním plánu, jde však o známý výjev před branami Amiensu, kde se mladý Martin (na bílém koni) rozdělil se žebřákem o svůj plášť. Zajímavou ikonografickou inovací je však oltářní nástavec s tradičním motivem Nejsvětější Trojice, kde je však Kristus zobrazen netradičně jako žebřák (sic!) s polovinou pláště, kterou vztahuje k nebeskému Otci, tedy přesně v souladu se zmiňovanou legendou. Motiv pláště se ostatně na oltáři objevuje i na obraze (anděl drží v ruce šavli a polovinu svinutého pláště), tradiční baldachýn, jímž je oltář podložen, by mohl být interpretován stejně.

²¹ | Přestože je v některých starších pramenech i místní topografické literatuře spojován s nešťetelným přídomkem z „Lovoce / Lowcoze“, určující je forma příjmení uváděná v pražském diecézním kalendáři a katalogu kléru: „Alexius de Lowczicz, Daniel Johann“. Viz *Catalogus universi cleri* (pozn. 16), s. 4, též *Calendarium pragensis*, Pragae 1757, s. 4.

²² | „*Josephus Alexius de Lowcze, curatus Bieschinensis [Dýšina?]*“, *Catalogus universi cleri Archi-Dioecesis Pragensis pro Anno MDCCCLXXXI*, Pragae 1781, s. 5. Šlo tehdy o vřeskovický (přeštický) vikariát v plzeňském kraji.

²³ | Rosůlek (pozn. 2), s. 207–208.

²⁴ | Nechvíle (pozn. 2), s. 11.

Obr. 3–4 Portrét Daniela Johanna Alexia z Lowcicz (1706–1794), faráře v Holicích v letech 1753–1793, olej na plátně, kolem 1760. – Holice, Římskokatolická farnost. (1) Stav před restaurováním. Foto: V. Krajíček, 2017; (2) Stav po restaurování. Foto: V. Krajíček (2017)

ským řádem. Nechybí mu ani domácí ležerní čapka zv. *birettino* (někdy též *mitrella*), používaná při neformálních příležitostech mimo kostel a úřad. Jemně plizované manžety nasazené na rukávy taláru má sepnuty drobným knoflíčkem, obvykle ozdobeným kamenem.²⁵ Portrét restaurovali v Litomyšli v letech 2017–2018 Vojtěch Krajíček a Monika Lacinová Bělohávková pod odborným dohledem Jiřího Láta.

Holický farář Alexius drží v ruce rozevřený list novin, označených překvapivě na vnitřní stránce zřetelným titulkem „*Prager Post-Zeitung*“ s nepřilíh jasným pokračováním na dalším listě: „*Von Wien den 12 July [...]*“. Jde nepochybně o dost unikátní zobrazení jedné z prvních periodicky vycházejících novin, což ukazuje i na významný společenský status vyobrazeného čtenáře, ale nepochybně i na jeho osobní ambice být dobře informovaným hybatelem místního života. První pokusy o vydávání novin v českých zemích se objevily už zřejmě v 60. letech 17. století. Mnohokrát ale změnily svůj název a vycházely značně nepravidelně.²⁶ Pod upraveným názvem *Prager Post-Zeitungen* začaly noviny vycházet krátce po roce 1710 u vydavatele a tiskaře Ferdinanda Arnolta z Dobroslovína. V roce 1744 přešly pod vydavatele Karla Františka Rosenmüllera a následně nato pod vdovu Žofii, později provdanou Kirchnerovou.²⁷ V letech 1750–1780 můžeme mluvit dokonce o jakémsi „zlatém věku“ těchto novin s poměrně širokým okruhem čtenářů. Tehdy si nepochybně získaly i přízeň holického faráře. „*Byl to muž nábožný, tichý, na vinici Páně s neúnavnou horlivostí a láskou pracující,*“ shrnul jeho život autor městské pamětní knihy.²⁸

Portrét školdozorce – P. Karel Štěpánek

Třetím – nejmenším (65,5 × 48,5 cm) a nejmladším – obrazem holické portrétní galerie je podobizna Karla Štěpánka (1781–1850).²⁹ I tento pardubický rodák prošel po vysvěcení (1803) různými kaplanskými místy, až se nakonec stal lokalistou v Třebosicích u Pardubic, odkud přešel v roce 1833 do Holic, kde působil jako farář až do své smrti v roce 1850. 22. srpna 1836 přivítal na holické faře císaře Ferdinanda V., který společně se svou manželkou projížděl městem při své cestě do Prahy ke korunovaci. V Holicích se totiž mělo přepřahat. „*Mezi tím vyptával se zeměpán zdejšího zatímního pana vikáře a osobního děkana Karla Štěpánka v jazyku německém: »Kolik jest duší v Holicích?« Odpověděl: »3000«. – »Kolik duchovních jest v místě?« – Odpověděl: »2.« – Císař: »To je málo, zde by měli aspoň 4 být.« – Odpověděl: »Všecko se to nechá obstarati. Poněvadž bytující zde lid ještě dosti pohromadě jest.« – Napotom, že by něco polívky rád požil, zeměpán vyjevil, načež, v čerstvosti to obstarati, důstojný pán Štěpánek se odstranil [...]*“³⁰

Malíř zachytil faráře Štěpánka ve věku 68 let, kdy už měl podlomené zdraví a trápil ho šedý zákal. O farářově osobnosti však napovídá pevně vzpřímený, byť poněkud toporný postoj. I on je oblečený v přísně upjatém kněžském taláru, kde k dosažené hodnosti osobního děkana a prozatímního vikáře odkazují jen rukávové *synodálie* s řadou knoflíků za sebou. Zajímavé je, že u krku nemá obvyklé *malé kněžské tabulky*, ale plátěný vyšíváný límec (*vyšíváný kolár*), který byl obvyklý především

25 | Martinek (pozn. 8), s. 119.

26 | Johann Winler, *Die periodische Presse Österreichs. Eine historisch-statistische Studie*, Wien 1875, s. 24–25; Joachim Kirchner, *Die Grundlagen des deutschen Zeitschriftwesens mit einer Gesamtbibliographie der deutschen Zeitschriften bis zum Jahre 1790*, Bd. 1–2, Leipzig 1928–1931; Helmut W. Lang, *Bibliographie der österreichischen Zeitungen 1492–1800*, Wien 1981.

27 | Celý název tehdy zněl: „*Prager-Post-Zeitungen. Mit Ihrer zu Hungarn und Böhmen königl. Majestät allergnädigsten Privilegio.*“ Noviny byly vydávány obvykle dvakrát týdně, viz Miroslav Laiske, *Časopisectví v Čechách 1650–1847*, Praha 1959, s. 79. „*Pražské noviny*“ pak s různými potížemi pod proměnlivými názvy byly vydávány i v prvních desetiletích 19. století.

28 | *Městská pamětní kniha* je v originále uložena v Pardubicích (SOKA), v kopii pak na Městském úřadě v Holicích.

29 | Nechvíle (pozn. 2), s. 11–12.

30 | Podle zápisu v městské kronice (pozn. 28), nestr.; Nechvíle (pozn. 2), s. 12.

Obr. 5–6 Wenzl Koutnik, Portrét Karla Štěpánka (1781–1850), osobního děkana a faráře v Holicích v letech 1836–1850, olej na plátně, 1849. – Holice, Římskokatolická farnost. (1) Stav před restaurováním. Foto: R. Martinek, 2016; (2) stav po restaurování. Foto: H. Vítová (2020)

v prostředí buditelsky naladěných českých kněží.³¹ Přestože byl kněz podle soudobých měřítek již pokročilého věku, je na portrétu zachycen s poměrně bujnou kšticí stále ještě černých vlasů. Obvyklým atributem venkovských duchovních byla kniha. Ta ani zde nechybí, i když jde vlastně o svázaný ročník *Časopisu pro národní školy*, který odkazuje ke skutečnosti, že farář Štěpánek patřil k okruhu horlivých přispěvatelů tohoto prvního pedagogického časopisu vydávaného v češtině u nás. Holický farář se totiž zasadil o rozšíření školy v blízkosti farního kostela a těšil se už dlouhou dobu úřadu okresního školdozorce. Školní okresy se totiž prakticky kryly s tehdejšími vikariáty. Do jeho čela pak byl postaven kněz s titulem „školdozorce“. K němu vybíral biskupský ordinariát „výtečné paedagogy z řad farářů“, kteří však museli být v úřadě potvrzeni patřičnými úřady.³²

Název pedagogického časopisu vlastně není úplný, a přestože se podtitul během svého vydávání několikrát měnil, jeho plný název zněl „*Přítel mládeže. Časopis pro československé národní školy*“.³³ Za jeho vznikem (1821) stál horlivý vlastenec a chrudimský děkan Josef Liboslav Ziegler (1782–1846), který toužil po povznesení českého školství. První vychovatelský časopis u nás tak začala vydávat královéhradecká biskupská konzistoř. Zieglerovu iniciativu podpořilo množství zkušených učitelů z řad vlastenecky smýšlejícího duchovenstva, mezi nimi např. dobrušský rodák a pozdější opočenský děkan Josef Mnohoslav Roštlapil (1809–1888), josefovský učitel a básník Michal Silorád Patrčka (1787–1838) a další.³⁴ Entuziasmus prvních přispěvatelů však zřejmě brzy vyprchal, protože v pozdějších letech se časopis stal terčem kritiky z řad učitelů, že je tu příliš překladových článků, rigidních náboženských textů a taky obhajob starých učebních metod, než aby se více otevíral v pedagogice novým cestám. Podle kritiků svědčil hlavně o „*chmurných časech českého školství doby předbřeznové*“.³⁵ Jeden z půvabně bodavých epigramů mu dokonce věnoval i Karel Havlíček Borovský, když si v roce 1844 poznamenal: „*Sto let v očištění, ať za tu pravdu hoří, / kdo nadává pro »Přítele« konzistoři; / vždyť chudinka nemá žádné děti, / jakpak má umět s dětmi zacházeti!*“³⁶

Teprve restaurování provedené Evou Kolmanovou v roce 2017 odhalilo další zajímavé skutečnosti, které skvěle doplňují obraz stárnoucího kněžského učitele. Při odstraňování letitých nečistot se stala více čitelnou signatura autora při hraně knihy: „*W. J. Koutník, malowal 1849*“. O malíři Václavu (Wenzelovi) Koutníkovi ale prakticky nic nevíme, působil zřejmě na Holicku právě ve 40. letech 19. století, ale z uměleckého hlediska nepřerostl regionální průměr. Malíř však měl i literární nadání, a podobně jako Havlíček se pokusil o kousavý epigram kritizující faráře Štěpánka, který drobnopisně vtělil na hranu čela portrétovaného kněze a neméně výmluvně i na hranu jeho ukazováku (sic!): „*Hle výstrahu lakomče / By netýral umělce / Mzdu nebral umluwenou: / Tepán budiž ozvěnou / W čelo tobě napsanou*“ tak můžeme dnes číst text lemující vysoké čelo s pokračováním na zmíněném ukazováku: „*LaKomci newýjdou do Králowství Božího*.“ Zdá se tedy, že školometský farář Štěpánek byl k stáru asi značně svárlivou osobou, a krom zhoršujícího se zraku byl zřejmě nadto i neúnosně šetřivý. Za to se mu malíř Koutník pomstil vepsáním ironického epigramu doslova do tváře, když měl pocit, že za odvedenou práci dostal zapláceno málo!

31 | Martinek (pozn. 8), s. 124–126.

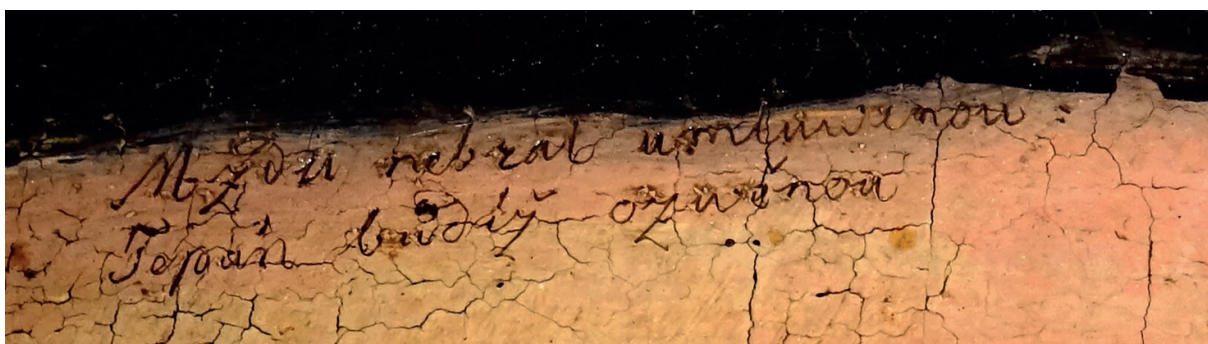
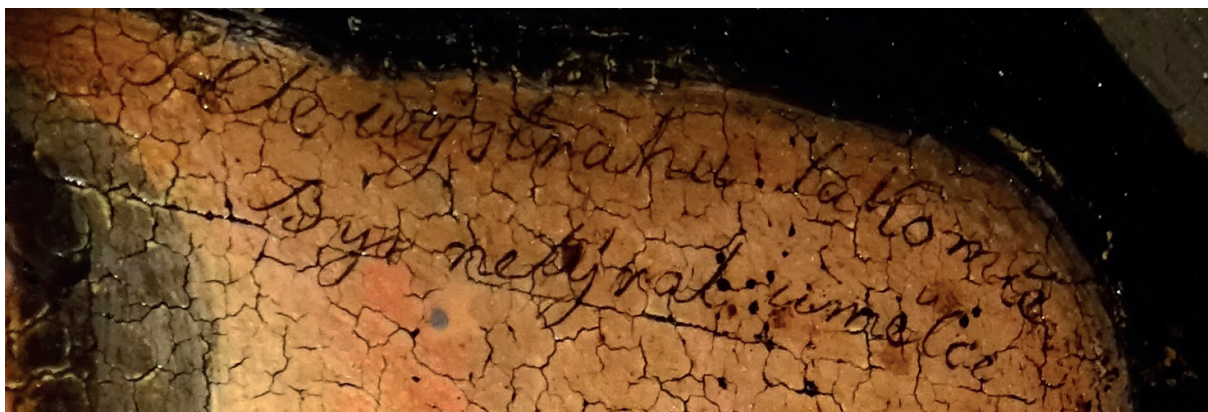
32 | Jan Šafránek, *Vývoj soustavy obecného školství v království Českém od roku 1769–1895. Příspěvek k dějinám českého vyučování*, Praha 1897, s. 133.

33 | *Přítel mládeže, aneb zásoba spisů ku prospěchu a potěšení učitelů a vychovatelů duchovních i světských*; Josef Pešek, *České časopisy pedagogické v době obrozenské: Přítel mládeže*, in: *Pedagogické rozhledy. Věstník literárního a pedagogického odboru při Ústředním spolku jednot učitelů v Čechách XXIV*, 1910/1911, s. 235–239, 348–353, 459–464, 571–576, 795–799, 901–906, 1015–1019, XXV, 1911/1912, s. 10–15, 121–126, 233–238, 348–352, 457–462, 571–576, 684–688, 793–798, 905–909.

34 | Vojtěch Kryšpín, *Obraz činnosti literární učitelstva československého za posledních 100 let od roku 1780 do roku 1882: s doplňkem za léta 1883 a 1884: příspěvek k historii české literatury a českého školství*, Praha 1885, s. 9–10.

35 | Pešek (pozn. 33), s. 907.

36 | Ladislav Quis (ed.), *Korespondence Karla Havlíčka Borovského*, Praha 1903, s. 218.

Obr. 7–10 Wenzl Koutník, Portrét Karla Štěpánka (1781–1850), osobního děkana a faráře v Holicích v letech 1836–1850, olej na plátně, 1849. – Holice, Římskokatolická farnost. Detaily epigramu vepsaného do tváře a prstu kněze. Foto: H. Vítová (2020)

P. Karel Štěpánek zemřel 25. května 1850 v Holicích jako oběť epidemie cholery, která se prohnala krajem. V ten čas se na hřbitově kolem holického kostela konala až desítka pohřbů obětí nákazy denně. Tragédie byla o to větší, že P. Štěpánka zaopatřil jeho dlouholetý přítel P. Josef Knobloch (1781–1850), tehdejší farář v Dolní Rovni, který druhého dne rovněž zemřel.¹³⁷ V Holicích se v rychlém sledu vystřídali další dva kněží, nejspíš i oni se stali další oběti cholery. Za faráře Jana Nepomuka Nováka (1781–1863) pak došlo koncem 50. let k výraznějším opravám fary a jejího interiéru, což byl i důvod k úpravám obrazové galerie. Štěpánkův portrét byl konečně zarámován do jednoduché nezdobené černé lišty a ve stejném duchu byly rámem i formátem sjednoceny i ostatní portréty, což v případě portrétu faráře Tichého znamenalo jeho razantní zmenšení a přemalování.

37 | Holice, *Memorabilien-Buch* (pozn. 2), fol. 246–247.

Kněžské portréty stále stojí na okraji badatelského zájmu. Jen zřídka mají sice vyšší uměleckou kvalitu, ale vždy jde o důležitý doklad regionálních dějin. Zdá se, že portrétní galerie utrpěly největší škody až v 2. polovině 20. století, kdy kvůli úbytku kněží začalo být více farností neobsazeno. Obrazové celky byly kvůli nekontrolovatelným přesunům vytrženy z původních lokalit, a tudíž i historických souvislostí, čímž ovšem ztratily většinu ze své možné historické výpovědi. Byla jim tehdy věnována jen minimální pozornost ze strany pracovníků památkové péče, proto dnes ztěžuje situaci jen minimální obrazová dokumentace. Mnoho obrazů bylo také v 80. a 90. letech 20. století zcizeno, přestože jde jen o obtížně obchodovatelný materiál. I v řadě našich muzejních sbírek jsou uloženy portréty duchovních osob, překvapivě ne zcela v malé míře. To vše do budoucna ukazuje další zajímavý směr bádání, který pomůže doplnit mnohá „prázdná místa“ (nejen) našich regionálních dějin.

SUMMARY

GALLERY OF THE CURATES OF HOLICE. A STORY OF THREE PORTRAITS FROM THE PARISH COLLECTIONS

Three portraits of priests have been preserved in the collection of the parish authority in the town of Holice. They were originally part of a much larger series. Two of them date to the 18th century, while the third was made not long before the middle of the 19th century. Thanks to the restoration interventions in 2017 and 2018, it was possible to identify the priests. The spiritual and cultural aspect of places such as Holice was culturally very much shaped by local priests even though they kept – unlike aristocrats or patrons – a rather low profile. Galleries of eminent personalities of the church started to appear approximately at the beginning of the 17th century in the socially most significant institutions, i.e. large monasteries, chapters and deaneries of the biggest royal towns, and of course, in Prague and Olomouc where bishops resided. From the end of the 17th century, they could be found in smaller towns and villages too. This unknown “phenomenon” is still on the periphery of academic attention, even though it can lead to very interesting findings.

In Holice, a small town in the Pardubice region, only a torso of the original gallery has been preserved – three portraits altogether. The oldest painting depicts Father Václav František Tichý (1686–1753) who was active in Holice as a priest for 37 years (1716–1753). Under him, a new parish church and parish house designed by K. I. Dientzenhofer were built. The priest promoted the cult of John of Nepomuk in the region. He was 36 when the portrait was painted. Its size was reduced in the middle of the 19th century but the recent renovation has restored its appearance and original dimension.

In the second picture, we can probably see Tichý's successor in the office, Father Daniel Johann Alexius de Lowczicz (1706–1794), priest in Holice between 1753 and 1793. With the population becoming ever more numerous, priests were mainly engaged in pastoral work, catechesis and sacraments, and it must be said that the times were far from idyllic. Holice and its surroundings were not spared the consequences of wars, such as that of the Austrian Succession (1740–1741) and especially of the so called Seven Years' War (1756–1763). Prussian forces stayed in Holice and that proved rather expensive. In 1758, the town was even partially burnt down by the Prussians returning from Olomouc. The priest is depicted wearing home clothes and a small cap (called *mitrella*). He is holding a newspaper with clearly visible “*Prager Post-Zeitung*” written on it. It is undoubtedly quite a unique portrayal of one of the first periodically published newspapers which points out the important social status of the reader and also his personal ambitions to be a well-informed *spiritus agens* of the local life.

The third and also smallest painting captures Father Karel Štěpánek (1781–1850) who was active in Holice in the years 1833–1850. He even greeted Emperor Ferdinand on his way to the coronation in Prague in 1836. He is depicted in the way Czech reformers and patriots from among the clergy had their portraits made – wearing an embroidered collar. He is holding *A Magazine for National Schools*, first educational (pedagogical) magazine in the Czech lands. A really curious thing was discovered during the restoration works in 2017 – the painter had written a critical message in very small letters onto the priest's forehead and right arm. It starts with: “Behold, you greedy one who has tormented the artist...” and ends: “The greedy ones shall not enter the kingdom of God”. The priest had undoubtedly wanted to save money when commissioning his own portrait.

Portraits of priests are only rarely of high artistic value, but they are always important documents of regional histories. In the second half of the 20th century they suffered much damage as many were destroyed or stolen and neglected by national heritage authorities.